

FILOZÓFIAI ANTROPOLÓGIA — KÖLTÉSZETBEN

Az idegenségről

Az ember sajátos különállása a létezők világában azóta tárgya az emberi gondolkodásnak, amióta kérdőn tekintünk önmagunkra és világunkra. E jelenséget egyebek között „az állat és ember hasonlósága és különbözősége” toposz keretében tárgyalják. Az önálló diszciplínaként új keletű filozófiai antropológia is részletesen vizsgálja. A filozófiai megközelítés a lényegi különbséget úgy domborítja ki, hogy az állati ösztönrendszer biológiai zártságával szembeállítja az emberi szubjektivitás világra nyitottságát, az állat és környezet szabályozott viszonyával az ember etikai normák által vezérelt és a tárgyi létezés objektív megismerésére támaszkodó gyakorlatát. Az állat, úgymond, része a természeti világnak, míg az ember mint szubjektum „bele van vetve”, nem eleme a világnak, hanem transzcendencia és szellemiség jellemzi, végső soron tehát *ontológiailag* különbözik attól a világtól, ami az állati lét természetes közege. A különbséget a filozófia a maga sajátos kifejezéseivel fogalmazza meg: „világba vetettség”, „transzcendencia”, „szellemiség”, „tudat”, „szubjektivitás”, „tárgyiság” stb. Mivel e fogalmak a világos megragadást szolgálják, maguk meglehetősen homályosak. Így az ember és állat ontológiai különbségének filozófiai feltárása többnyire átcsap az alapfogalmak tisztázó feltárásába. A filozófia ezúttal se kerülheti el sorsát: bárminek fog is a *tárgyi* elemzésébe, a leírás közben mindig rá kell ébrednie, hogy lényegében a *tárgyiság keletkezését* elemző *alap*-kutatás.

A kifejezés pontos értelmében a költészet is alap-kutatás. A magunkban és magunk körül észlelt titokzatos alap hívó-feltáró-megszólító felmutatása. Pontosan értve a dolgot, nem a szó-tlan tapasztalást fejezi ki, fogalmazza meg; már maga a tapasztalás költészet. A költő, hasonlóan a filozófushoz, azt mondja el, amit mindannyian tudunk, mert létezzük, — csak éppen ő el is tudja mondani, s így kétszeresen éli. Az elmondásban nem teremt semmi újat; a költészet, a félreérthető fordulattal szemben, nem teremtés, hanem a póre, de nem szó-tlan, hanem a szót már magában rejtő létezés kimondása, ami így, felöltöztetve, közszemlére tehető. E létezés titkos redőit, szép íveit és keserű ráncait mindannyian ismerjük, hiszen éljük, de a vers öltözetében meg is szemlélhetjük. Így hát tisztábban látunk, — ha nem élünk is tisztábban. Ismerjük el: ez is, az is nagyon nehéz.

Hogy micsoda az ember, mit jelent embernek lenni, az elsősorban nem a biológiai kutatásban és nem a filozófiai reflexióban tárul fel, hanem az ember önmagára irányuló költői tapasztalatában.

A versnek a filozófiához képest előnye, hogy nincsenek benne szakkifejezések. Ez azonban nem teszi a költeményt máris érthetővé. Ha a költészet alap-kutatás, akkor ugyanolyan homályos, mint a filozófia. A homály oka nem a költő szűkössége, amiként a filozófiai fogalmak homályossága sem a gondolkodó intellektuális vagy nyelvi elégtelenségéből fakad. Ez a homály annak a lét-dimenzióknak a sajátossága, ahonnan erednek a dolgok. Amit a költő elmond, az éppen az emberi lét alapjainak lényegi titokzatossága. Ezt a titokzatos homályt kell világosan elmondania.

* * *

Az alábbi vers sem használ különleges filozófiai szakkifejezéseket. Egyszerű, minden feltűnést nélkülöző dolgokról beszél a felsorolás lecsupasztított nyelvén. Világosan beszél tehát. De valami nagyon homályosat tesz szóvá: az ember radikális különállását, filozófiai kifejezéssel transzcendenciáját.

Nyíló ablak villan, barnás-vörös
Alkonyat, majd egy poros téglalépcső.
Miért éppen ezek?

Beney Zsuzsa verse a költő 2003-as *Tárgyaltalan lét* c. kötetében jelent meg¹, és az „Elrongyolt részletek” ciklusba illeszkedik, amely önálló háromsoros, egyszersmind azonban egymással összefüggő tagokból álló versfüzér. A töredezettséget a címnélküliség is jelzi, a könyvben nincsenek oldalszámok. Semmi külső, megszokott könyvészeti támpont nem segíti az olvasót. Minden csak szöveg. Textus. Elrongyolt részlet.

Az idézett szakasz első pillantásra amolyan esetlen felsorolás. A dolgok így egymás mellett magányosak, egyedül a fény vonja őket közösségbe; és fenyegetők, csak a villanástól a barnásvörösön át a por tompaságáig ívelő fényjáték szelídíti a képet. Mielőtt belefeledkeznenk az olvasás közben magunk elé idézett látványba, felriaszt a kérdés: „Miért éppen ezek?”

A kérdés a tárgyak sora kiváltotta csodálkozást fejezi ki. A kérdező, látván a dolgokat, meglepetésének ad hangot. Miért lepődik meg? Min csodálkozik? A szeme elé táruló dolgok önmagukban banálisak, érdektelenek: nyíló ablak, alkonyat, téglalépcső. Együttesük is esetleges, csupán a pásztázó tekintet tereli őket alkalmi sorba. Banalitás, esetlegesség a barnás-vörös alkonyatban — hányszor láttunk már effélet. Szegényes és ismert dolgok. A költő mégis meglepődik: „Miért éppen ezek?” Felüti fejét, elszakad a nézéstől, és magára a látványra kérdez. Kilép a banalitás természetes fogságából, amelyben valójában még a banalitás banalitása sem látszik, annyira természetes. A kérdés a kérdező abszolút *kívüliségére* utal. Aki képes ezt a kérdést megfogalmazni, az kívül van, és a kérdéssel még inkább kívülre kerül. A kérdés ugyanis arról tanúskodik, hogy a kérdező számára a felsorolásban szereplő dolgok *esetlegesek*. Látványuk nem tölti be teljesen befogadási terét, hanem esetlegességük észlelésére is van kapacitása: „Miért éppen ezek?”...

Az esetlegesség nem belső összetevője a látványnak, mert a belső összetevők maguk a tárgyak: a villanó ablak, a vörösbe hajló alkonyat, a poros lépcső. Az esetlegesség, aminek észleléséről a kérdés tanúskodik, magához a látványhoz tapad, csak külső perspektívából mutatkozik meg. Mintegy kívülről lepi meg a dolgokat, és meglepetést csak abban kelt, aki kívül van a dolgok körén. Aki teljesen feloldódik bennük, annak számára nem észlelhető. Az esetlegesség megállapítása nem lehetséges a konkrét létezők fakticitásán belül, hanem csakis egy külső, a faktikus létezést, a tárgyak-dolgok tényleges előfordulását, az itt-és-most meglétek-fennállások, a tények néma koegzisztenciáját meghaladó, azon kívüli pozíciót feltételez.

A kérdezőt nem zárja magába a ténylegesség, hanem rákérdezve, kilép hálójából. Hova lép?

Nem ez a valódi kérdés, inkább az, hogy *hol* tartózkodik egyáltalán, ha így tud kérdezni? *Honnan* kérdez? A kérdés a kérdezőnek a faktikus realitással szembeni transzcendenciáját fejezi ki. A tényleges dolgokkal szemben felnyit egy távlatot. Pontosabban egy szemközti távlatból tekint az előtte heverő, ténylegességükben elnyújtózó dolgokra. A ténylegességre rákérdező csodálkozás kimond egy távolságot, ami megelőzi a kérdést, hiszen semmiféle kérdés nem lehetséges eredendő távolság nélkül: „Miért éppen ezek?”

A feltörő kérdés iszonyú távolságról árulkodik, és a kérdezőt meg is tartja ebben a végzetes távolságban. A kérdés — „Miért éppen ezek?” — a távolság rémületét rejt magában. Ha tudná a választ, ha tudná, hogy miért éppen ezek..., a távolság barátságossá szelídülne, feloldódna az örömteli látványban, s azonos lenne a tiszta és átható nézéshez szükséges perspektíva elfoglalásával: *tudás* lenne. Ámde nem tudja a választ, ezért a kérdés mint póre kér-

¹ BENEY ZSUZSA: *A tárgyaltalan lét*. Versek. Argumentum, 2003.

dés továbbra is a bizonytalanban tartja a kérdezőt: a választalan bizonytalanság fájdalmas távolságában. Mert hiába vágyik a szemlélés ünnepélyességével beletagozódni a látványba, és élvezettel elmerülni, feloldódni benne, a felszakadó kérdés kiszakítja: „Miért éppen ezek?”...

Mindennapos létezése során az ember megtanulja, miképpen hárítsa el az efféle veszélyeket. Kerüli azokat a „messze ható” kérdéseket, amelyek, mert túlságosan a dolgok mélyére hatolnának, egyszersmind feltárnák saját idegenségét és megfosztottságát, rávilágítanának dolog-talan távolságára. A dolgok örök szokatlanságát tudós mintákba rendezi, hogy ön-maga előtt leplezze idegenségüket, s mikor találkozik velük, már mindig ismerősnek tűnnek mint fizikailag, rendszertanilag elhelyezhető elemei a világnak. Tudása így elébe vág a rettenetes kérdésnek; tudván, hogy mik ezek, már nem kérdezi: „Miért éppen ezek?”...

A kérdés a távolságot elfedő közelítéssel is elnémítható. A dolgok legegyszerűbb megközelítése a gyakorlati használat. Ez igen barátságos közelséget ígér, mely felold minden idegenséget. Aki kíváncsian kinéz az ablakon, vagy éppen gondosan tisztogatja, vajon nincs nagyon is közel az ablakhoz? Aki a várható időjárás adatait dolgozza fel, amit alkonyi órán nyert műszereivel, léphet-e még közelebb? Aki lesiet a lépcsőn, vagy figyelmesen javíttatja repedéseit, hogyan lenne közel a lépcsőhöz! A használatnak és ráutaltságnak ebben a hétköznapi természetes egységében a dolgok nem idegenek, sőt, mindig is kéznél vannak. Ez a használat tárgyi közelsége, ami rutinszerű egységbe forraszt embert és tárgyi világot, miközben a dolgokat az ember szabta szükséglet megvilágításában láttatja.

Ám a költőt nem védi rendszerező tudás, kezéből pedig minduntalan kihullanak a dolgok. Kikerülnek az eszközszerűség szűrkezőnájából, és tisztán, fényesen ott állnak előtte csupasz idegenségükben és rejtélyes ismeretlenségükben. Ő soha nem látott még eleget, és soha nem elég tapasztalt ahhoz, hogy valaha is átlásson a dolgokon. Óvatlanul rákérdez arra is, amire nem tanácsos: „Miért éppen ezek?” Megáll, meglepődik. Talán nincs más dolga?

Csakugyan nincs más dolga! Ez a dolga-feladata. S ezt teszi helyettünk is, akik mindig, megállás nélkül átsietünk az ismerős világba, mert rettegünk az ismeretlentől. A költő lát egy villanó ablakot, egy poros téglalépcsőt az alkonyatban, és elcsodálkozik. Nem siet tova: észreveszi — és megrendül. Nem csupán látja, de meglátja, és nem csupán nézi, de rá is csodálkozik, nem csupán észreveszi, hanem észre veszi, azaz elgondolkodik rajtuk. Felsorolva a dolgokat egyetlen pillanatra elmerül a látványban — majd a kérdéssel kilép, ellép, messze lép a képtől, a látványtól, a tárgyaktól.

A költő az ember lényegi sajátosságának mintaszerű megvalósítója: a fájdalmas kívüliség vándora. Minél közelebb hajol a dolgokhoz — most éppen egy villanó ablakhoz, poros téglalépcsőhöz —, amelyek mellett mi elsietünk, és minél finomabban érzi a dolgok lélegzését — amit a mi kezünkben a használat során eszközzé válva visszafojtanak —, annál kínzóbbnak érzi és megvallja a távolságot. A közelítésben mind titokzatosabbá válnak a dolgok, egyre mélyül különös ismeretlenségük. Mert minden közelítés csak fokozza az idegenség és ismeretlenség távolságát. Ezért soha nincs vége a közelítésnek, a költő soha nem mondhatja: ismerem, tudom, kimerítettem. Helyettünk viseli a kívüliség nehéz terhét. Hogy soha semmivel nem azonosulhatunk úgy, mint a gomba az avar rejtekével, a szarvas az erdővel, a madár az ég magasával, vagy a hal a tenger mélyével.

S úgy beszél e teherről, hogy már nem is tűnik olyan súlyosnak. Pedig végtelenül súlyos. Ezt néha mi is megérezzük, ha kiszakadnak a használatból és elszaladnak előlünk a dolgok, — és nem csillapítja fájdalmunkat kíméletes szóval kíméletlen költészet.

